

SUCCESSIONI ȘI INTERFERENȚE DE CIVILIZAȚII ÎN ZONA DISTRICTULUI CETĂȚII DE PIATRĂ (CHIOAR)

Teritoriul dintre Someș și lanțul munților Oaș—Gutii—Țibleș unde a apărut și s-a dezvoltat, începînd din secolul al XIII-lea, Districtul Cetății de Piatră (Chioar), a fost o vatră de locuire continuă.

Omul paleolitic și-a semnalat prezența la Bușag, pe malul drept al Someșului, la intrarea dinspre V în Depresiunea Băii Mari. O așezare cu dovezi de cultură materială pe două niveluri de locuire s-a evidențiat la Perii-Vadului. Ca și urmele de la Bușag, cu care au certe similitudini, și cele de la Perii-Vadului provin din Paleoliticul Superior.

Pe aceeași parte a Someșului, la Cucuiat, o peșteră a pus în circuitul științific internațional primele manifestări din S—E Europei ale artei paleolitice: desene parietale dăinuind de 10.000 de ani, prezintă în culori vii animale în mișcare¹.

Din epoca Neoliticului, așezările descoperite la Medieșu-Aurit, Apa, Seini, Potău, și Baia Mare, plasate între aproximativ 5600—1700 de ani î.e.n., continuă, la un alt nivel, vetrele de locuire din perimetru. Alte urme, cum sînt: toporul de piatră de la Tăuții de Sus, toporul perforat de la Năpradea, toporul de luptă de la Cozlea, toarta de vas și fragmentul de topor din piatră de la Valea Rea (Vălișoara), nucleul de calcedon de la Buzuș, patru topoare din piatră șlefuită și perforată și o greutate pentru războiul de țesut de la Gilgău, cinci topoare din piatră prelucrată și o fusaiolă de la Poiana Blenchii și multe altele, — completează tabloul largii locuiri a zonei în această epocă².

Provenind din Eneolitic, dalta de aramă descoperită la Ileanda, fragmentul de topor din același metal de la Vădurele și toporul de la Șasa, ca și toporul naviform din corneană de la Ciceu-Corabia, atestă parcurgerea unei noi trepte de civilizație de către societatea de la N. Someșului³.

Bogatele zăcămintе metalice din perimetrul munților vulcanici au făcut să se afirme aici din plin Epoca Bronzului, descoperindu-se 40 de depozite de unelte și 250 de obiecte dispartate. S-au identificat, de asemenea, așezări la Curtuișul Mare, Gaura (Valea Chioarului), Ilorila, Seini, Căpîlnea, Rona și în apropierea muntelui Igriș.

Cultura Suciu de Sus, de pe Valea Lăpușului, s-a impus cu trăsături proprii definitorii, deși are afinități cu culturile Otomani și Wietenberg. Urmele acestei culturi s-au sesizat și la Ileanda, Letca și Ciocmani. La Apa, săbiile dezgropate se încadrează în cultura Wietenberg, ca și fragmentele ceramice de la Vădurele și din așezarea de la Căpîlnea (locul numit „Podul Delniței”), pe cînd depozitul de la Gaura (Valea Chioarului), în cultura Otomani. Această desfășurare pe spații largi a unor urme identice de civilizație arată persistența zonei de la N de Someș într-un leagăn de viață fără conținere.

Pornind de la V spre E, evidențe ale acestor culturi s-au mai semnalat la Ilba, Lăpușel, Baia Mare, Firiza, Năpradea, Someș-Guruslău, Traniș, Vădurele, Rona, Băbeni, Toplița, Lemniu, Ileanda, Glod, Gura Vlădesii (între Gilgău și Căpîlnea) etc.

¹ Privind Paleoliticul, vezi: M. Bitiri, M. Circiumaru, în *Marmația*, 5—6, 1979—1981, p. 80—104; *Idem*, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 17—23.

² Despre Neoliticul din zonă vezi: *Monografia municipiului Baia Mare*, I, Baia Mare, 1972, p. 119—415; E. Lakó, în *Acta MP*, 5, 1981, p. 41—76; *Idem*, în *Acta MP*, 10, 1986, p. 47—53.

³ Z. Kalmar, în *Acta MP*, 9, 1985, p. 93—103; E. Lakó, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 44.

O remarcă aparte suscită depozitul de bronzuri de la Lăpuș, care, ca și cele de la Peteritea, Suciul de Jos, Ungureni, Vima Mare și Ciceu-Corabia se circumscriu perioadei de sfârșit a epocii, semnalînd trecerea spre o nouă etapă.

Fragmente ceramice atipice, dar din epoca preistorică, s-au cules la Răstoci, Ciocmani, Băbeni, Turbuța⁴.

Cu Epoca Fierului avem posibilitatea identificării culturii tracice, însă foarte slab reprezentată. La Lemniu, s-au aflat cîteva frînturi de ceramică, relicve de la o populație stabilă într-o așezare⁵.

Dacii și-au lăsat și ei sigiliul specific în spațiul nordic, deși urmele sînt de la extremități: cetatea de la Oncești, în Maramureș, din sec. I î.e.n., și fragmentele ceramice și de chirpici, ca și toporul de aramă de la Vădurele, lângă Someș, la poalele dealului Prisnel. Ei au continuat să-și ducă viața proprie în comunități satești, așa cum arată descoperirile de la Călinești-Oaș și cuptoarele pentru ars ceramică de la Medieșu-Aurit, toate datate în secolele II—IV e.n.,⁶ și au transmis străromânilor, prin filieră latină, numele rîurilor: Bîrjava, Bîrsău, Berchez, Someș, Tisa, și ale unor locuri ca: Breaza, Măgura și altele.

Puținele dovezi materiale privitoare la daci descoperite pînă acum în nord, — urmare și a firavei cercetări arheologice întreprinse — nu înseamnă, categoric, lipsa unei populații numeroase din această etnie, pentru că flancurile Someșului au continuat să rămînă o problemă deosebită a apărării, după stabilizarea cuceririlor romane. Fortificațiile masive de la Porolissum și Tihău, castele de la Cășei — pe dreapta riului, și Ilișua — mult în interiorul dealurilor Suplaiului, ca și cele 34 de turnuri descoperite la N de Someș, între Vîrful Zgăului de la Zagra și Piscuiul Ronei, și cel puțin încă 15 ipotetice, *castellum*-urile de la Perișor—Zagra, Ilișua-Vest, (unele presupuse la Săsar, pe culmea Brezei, și în alte locuri), sugerează că la N și N—V exista o amenințare potențială, luată serios în seamă, cel puțin la început. Limesul a fost o cheazăie a desfășurării normale a activității economice și sociale a provinciei, iar castelele, importante centre de producție și de iradiere a civilizației romane. Abia prin anul 110, cînd soldații din 27 de unități auxiliare staționate în Dacia au fost demobilizați, se poate considera că s-a așezat pacea între cuceritori, cuceritori și dacii liberi din Carpații Nordici.

Militarii au fost unul din factorii cei mai importanți ai romanizării. Dacă facem calculul capacității de cazare a castrelor și socotim necesitatea prezenței permanente a soldaților la turnuri și *castellum*-uri, ajungem la cifra aproximativă de 3000 de militari care au staționat permanent pe această porțiune de graniță. Împăratul Alexander Severus (222—235) a dat militarilor de la hotare pămînturi, știind că vor lupta mai cu îndr-

⁴ Pentru problematica epocii bronzului de la N de Someș: *Monografia municipiului Baia Mare*, p. 119; 382—415; E. Lakò, în *Acta MP*, 7, 1983, p. 69—94; C. Kacsó, în *Marmația*, 3, 1977, p. 27—32; *Idem*, în *Marmația*, 4, 1978, p. 65—68; *Idem*, în *Marmația*, 5—6, 1979—1981, p. 120—121; G. Marinescu, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 55—56; I. Bajusz, D. Tamba, în *Acta MP*, 12, Zalău, 1988, p. 91—96.

⁵ Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 477; Șt. Ferenczi, în *Acta MP*, 12, 1988, p. 259;.

⁶ *Monografia municipiului Baia Mare*, p. 382—415; Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 20—21.

jire, dacă își vor apăra propriile ogoare. Filip Arabul (244—249) a generalizat sistemul, care, în perioada crizei economice declanșate, a fost preferat de ostași. Adăugînd la aceasta funcționarii administrației, meșteșugarii, negustorii și sclavii coloniști, oferiți veteranilor odată cu pămînturile și vitele de muncă, avem o primă imagine a masivei romanizări a malurilor Someșului. Dacii rămași ca soldați sau sclavi s-au supus implacabil romanizării, sclavia însăși trebuind să fie mai blindă la hotare, pentru a se evita fuga în teritoriile dacilor liberi și scurgerea întracolo a forței de muncă atît de necesare imperiului.

Nu putem aborda aici în detaliu vasta problematică a romanizării societății dacice din zonă, mult inferioare celei a învingătorilor. Trebuie să remarcăm însă, că impactul cu civilizația romană a provocat în sînul ei o revoluție totală, cuprinzînd domeniile: economic, social, politic, administrativ, militar, financiar, tehnic, religios-spiritual, demografic, artistic, literar, lingvistic, nivel de trai (locuințe îmbrăcăminte, alimentație etc). Cei atrași, interesați și care s-au adaptat imediat acestei revoluții au fost, ca întotdeauna în istorie, tinerii, așa încît, chiar la a doua generație de oameni (socotind speranța de viață de atunci la 50 de ani), esența civilizației dacice și purtătorii ei au dispărut, rămînînd doar unele elemente integrate ca substrat lingvistic, etnografic, de mentalitate.

Dacă linia fortificațiilor a mers pe crestele dealurilor, de la Piscuiul Ronci spre Vîrful Prisnel—Dealul Mesteacănului—Măgura Vimei—culmile Brezei—Vîrful Zgăului de la Zagra, folosind condițiile geografice locale, zona de control și supraveghere trebuie presupusă cu mult mai la N. Regiunea a fost inclusă Daciei Porolissiene, care și-a extins influența, după așezarea vremurilor de pace, spre Carpații Nordici. Argumente în acest sens oferă mineritul. Asistența acordată exploatărilor de aur de la muntele Văratec, Băiuț, Căvnic, Baia Sprie, Firiza, Valea Roșie, Valea Borcutului și Baia Mare, (nu-i exclus să se fi adoptat un fel de antrepriză) a făcut să se adopte „sistemul roman” de extracție, prin galerii. Sistemul s-a extins și dincolo de munți, la Remetea-Sighet, Ocna-Șugătag (Ocna Maramureșului) și Dragomirești, constatare făcută de specialiștii în domeniul mineritului.

Părăsirea provinciei Dacia de către administrația romană nu s-a produs ca urmare a unei presiuni sau penetrații barbare. Nici un izvor scris nu vorbește despre o ocupare de către migratori a Daciei. Nici săpăturile arheologice nu au evidențiat un proces de distrugere violentă la castelele de la Ilișua, Cășei, Tihău, Românași, Moigrad și din alte părți. În ipoteza unei ocupări și devastări, castelele ar fi fost cele dintîi vizate și săpăturile arheologice ar indica acest lucru. Deplasările barbarilor au urmărit S. În secolele II și III, au coborît pe Tisa, spre Dunăre, sarmații. Vandalii și alte grupuri germanice au migrat pe la N—V de Dacia, tot spre Dunăre. Alanii și carpii s-au combinat cu mișcarea goșilor spre S Moldovei și E Munteniei abia în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Astfel încît, romanii populare au continuat să se dezvolte și după retragerea administrației și oștirii imperiale⁷.

Populația locală a reamenajat cu șant *burgusul* de la Șoimușeni, pentru nevoile ei de apărare de un dușman care ar fi putut veni din S—E, din-

spre lunca Someșului, probabil gepizii. Țiglele și cărămizile culese la fața locului, de factură romană, ca și cele două monede găsite aici, una din vremea lui Dioclețian (284—305) și alta din timpul lui Theodosius I (379—395), probează cu tărie continuitatea vieții romane la nord de Someș. Fragmentele ceramice din pastă fină, lucrate cu roata de către populația autohtonă în secolele III—IV, s-au adunat la Mesteacăn și Prislop. Un *solidus* de aur, din timpul lui Theodosius al II-lea (408—450), împărat al imperiului roman de răsărit, a fost teaurizat la Borleasa, sub Țibleș, iar altul, din anul 421, la Baia Mare, contemporan lui Honorius (395—423), împărat al imperiului roman de apus. Așadar, legăturile economice se mențineau cu întreaga lume romană sud-dunăreană. O imitație a unui *solidus*, emis sub Justinian, la Ravenna, între anii 555—565, și găsit la Șomcuta, împinge limita temporală a vieții romane pînă în pragul penetrării slavilor⁹.

Aceste legături au fost din cînd în cînd stîinjenite, cum s-a întîmplat în secolul IV, cînd cei dintîi migratori din S—E, gepizii, au atins pe alocuri și malul drept al Someșului inferior. Urme de la ei au rămas în marginea E a cîmpiei Sătmăruului, la Apa și Medieșu-Aurit, unde, peste un secol, și-au lăsat amprentele și ostrogoții⁹. Dar, în general, migrațiile n-au avut obiect în N Someșului. Interesele economice lipseau, pădurea domina teritoriul, exploatarea de aur au fost abandonate și s-au acoperit de vegetație, uitîndu-se tehnica galeriilor, iar căile de acces erau îngreunate de structurarea strategică naturală foarte avantajoasă pentru băștinași. Așa încît, nucleul de romanitate dintre Someș și munții Gutii-Țibleș a putut atrage, în momente de restriște, și altă populație străromână, din stînga riului, umplînd, cu timpul, văile, poienile și depresiunile din Carpații Nordici, și locurile unde au făcut „codri”, „runcuri” și „curături” — toți termeni de origine latină.

Slavii au pătruns încet, după ce, cum afirmă cronica lui Pseudo-Nestor, avuseseră ciocniri violente cu străromânii, fiind chiar alungați de aceștia din unele segmente ale spațiului estic carpatodanubian. În ceea ce privește zona de care ne ocupăm, un prim val de pătrundere s-a petrecut dinspre V, pe valea Tisei, în secolele VI—VII, după ce slavii au luat în stăpînire o parte din Panonnia și, mai cu seamă, Moravia. Ca și ungurii mai tîrziu, și ei au făcut o întoarcere spre E, după ce au fost opriți în migrarea lor spre apus. Urmele acestui val, asemănător unui ricoșeu din munții Boemiei, au fost identificate la Călinești, Crăciunești și Sarasău — în Maramureș. Ceramică lucrată cu mîna și la roată, databilă în secolele VIII—IX, s-a găsit în S regiunii, la Vălenii Șomcutei, Prislop, Boiu

⁹ Cu referire la epoca romană și romanizare, limes și părăsirea Daciei, vezi: *Monografia municipiului Baia Mare*; Al. V. Matei, E. Lakò, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 123—133; I. B. Cătănciu, în *Acta MP*, 11, 1987, p. 183—187; L. Marinescu, în *Acta MP*, 1977, p. 129—134; Șt. Ferenzi, în *Sargetia*, X, 1973, p. 79—104; *Idem*, în *Satu-Mare. Studii și comunicări*, 1969, p. 91—103; *Idem*, vezi loc cit., p. 251—260; N. Gudea, în *Acta MP*, I, 1977, p. 102; E. Chirilă, N. Gudea, în *Acta MP*, 6, 1982, p. 123—140.

^{*} *Monografia municipiului Baia Mare*, p. 382—415; Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 486; E. Chirilă, V. Lucăcel, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 137—138; C. Gaiu, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 536—537; G. M. Iuga, în *Marmația*, 5—6, 1979—1981, p. 150—135.

[†] C. Gaiu, *op. cit.*, p. 536—537; *Monografia municipiului Baia Mare*, p. 382—415.

Mare și Mesteacă — arătînd încetineala penetrării și asimilării culturii slave. Fragmente ceramice de aceeași origine, din secolele IX—X, s-au găsit la Lemniu, așezare al cărei nume semnifică „ruptură de teren”¹⁰.

În timpul dominației politice a slavilor de apus, a fost influențat puternic lexicul băștinașilor. De aceea, numai cu mare probabilitate putem lua în considerare, ca fiind implantate direct de slavi, toponime și hidronime cum ar fi: Lăpuș (loc îmbelsugat), Coaș (carieră), Gutii (grohotiș), Copalnic (loc cu săpături), Berința (loc unde se plătește obligația vămii), Ileanda (limbă de pământ în apă), Cozla (crescătorie de capre), Vima (arătare urită), Colțirea (mlaștină cu papură), Culcea (încolăcit), Boi (sălcui), Șuncuța (colț zgomotos), Săcălășeni (loc cu zmcouri de vegetație de baltă) etc.¹¹. Acești termeni n-au pătruns în fondul principal de cuvinte și, ne-circulînd, și-au pierdut semnificația. Procesul acesta s-a manifestat continuu. În secolul al XVI-lea, sate nou înființate, indubitabil românești, au primit nume slave: Răstoci, Toplița, Rîmeți, Ponița, Șumușeni, dar sensul lor nu s-a păstrat în conștiința populației locale.

Atunci cînd ucenicii lui Metodiu au pornit, în deceniile 7 și 8 ale secolului IX, din Moravia Mare, să organizeze biserica din *Dacia și Alpii Valahici*, ei au avut în atenție și aceste locuri de la N de Someș, dominate politic de moravi. Introducerea liturghiei slave s-a făcut aici detașat de acțiunea de la N de Dunăre, unde, încă în secolul al XII-lea, mai existau mulți români care, deși viețuiau în statul Asăneștilor, țineu „mărturisirea latină” interzisă. În Carpații Nordici, acest important eveniment cultural trebuie să fi avut loc între anul 870, cînd Metodiu a revenit ca arhiepiscop al Moraviei și Panonniei, și anul 896, cînd ungurii au pătruns în cîmpia Bodrogului și au tăiat legăturile românilor cu moravii, al căror stat l-au și desființat în anii 906—907. Elemente din onomastica și toponimia Maramureșului și cîțiva termeni bisericești de circulație mai largă în N Someșului, culeși din terminologia biblică moravă, susțin o asemenea concluzie. Exemple: numele *Lucaș, Iónaș* (derivat de la Ióna), *Miculaș* (cu referire la sărbătoarea sfîntului Nicolae), folosirea lui „e” deschis cu sensul de *da*, rostirea lui „g” ca „j” în cuvintele *evanjelie, litur,ie* și altele¹².

Dar situația politică se schimbase în momentul ajungerii cuceririlor maghiare la „Poarta Meseșului”, după încheierea campaniilor din apus, tocmai ca urmare a lichidării statului morav. Gelu devenise „duce” atît al românilor, cît și al slavilor de la răsărit de Meseș, care erau însă, slavo-bulgari, așa cum era și Menumorut în Crișana și Cîmpia Nyrului. Cronica notarului anonim al regelui Bela, care vehiculează această idee, a preluat informația din analele primilor regi arpadieni, și putem considera conviețuirea unor populații slavo-bulgare în bazinul Someșului ca absolut veridică¹³. Dar Gelu, conducătorul formațiunii politice „ultrasilvane” era supranumit *Valahul și dux Valachorum et Sclavorum* — românii fiind con-

¹⁰ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935, p. 19—21; R. Popa, în *Marmația*, 3, 1977, p. 40; G. M. Iuga, *op. cit.*; Al. V. Matei, ..., *loc cit.*, p. 477.

¹¹ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862—1965.

¹² I. I. Nistor, în *Codrul Cosminului*, 6, Cernăuți, 1929—1930, p. 261—266; P. Olteanu, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 169—196; D. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980, p. 174—181.

semnați în față. Se exercita, deci, o administrație voievodală românească, și acesta e semnul că slavii parcurgeau un proces de rapidă asimilare de către autohtoni, în timp ce prin Carpați amenințau pecenegii, deschizătorii probabili ai drumului prin Munții Rodnei, spre valea Someșului. De acum, nici un document arheologic, narativ sau diplomatic nu i-a mai sesizat pe slavi. Latinitatea autohtonilor supraviețuise și se impusese definitiv în bazinul Someșului, ca și în restul arcului carpatic.

VALER HOSSU

SUCCESSION AND INTERFERENCES OF CIVILIZATIONS IN THE AREA OF THE CHIOAR FORT

(S u m m a r y)

The study is a report on the successions and interferences of civilizations in the northern part of the river Someș where, beginning with the 13th C., there developed the District of Chioar Limes (stone fortress); thus, one can draw the conclusion that, as early as the Stone Age, the territory was the dwelling place of an uninterrupted settlement as proven by archeological diggings.

Special attention is given to the impact of Latin civilization, then to the Roman *limes* and the consequences on the process of Romanization of the local population. Archeologic, geographic and strategic evidence show that, for a long time, this part of the country protected by the river Someș and Woody Carpathian mountains did not encounter the influence of migrating populations allowing thus for the development of a powerful nucleus of Romanity in the valleys and depressions. Thus, the archeological findings on the Latinity of the population and its ties with the Roman world were to be found preceding the arrival of Slavs. The Slavs penetrated from the West, for they were Moravian Slavs who had politically dominated before the conquer of Bodrog Plains and Pannonia by the Magyars when a Roumanian and Slavo-Bulgarian counteraction against the new conquerors was felt.

At the beginning of the 10th C., the autochthonous Romanity was independent and organized within own political frames both in the eastern parts of the Meseș Mountains and in the northern parts of the river Someș; the Slavs had since then never been mentioned by either narrative or archeologic sources.